

SHARTNOMA TUZISH UCHUN OPTSION YUBORISH TARTIB-TAOMILLARI TO'G'RSIDA

Fayzullayev Muxriddinxon Sadriddinovich

Mustaqil tadqiqodchi,

GS1 Uzbekistan Uyushmasi yuriskonsulti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7408692>

ARTICLE INFO

Received: 01st December 2022

Accepted: 05th December 2022

Online: 07th December 2022

KEY WORDS

Shartnoma, optsiya
shartnomasi, O'zbekiston
Respublikasi Fuqarolik Kodeksi,
tartib-taomillar, fuqarolik
muomalasi

ABSTRACT

Muallif fuqarolik muomalasida optsiya shartnomasini qurishdan foydalanish masalalarini ko'rib chiqadilar, uning predmeti kelajakda aktivni sotish bo'yicha shartnoma tuzish huquqini haq evaziga olishdir. Shuningdek shartnoma tuzish uchun optsiya yuborish tartib-taomillari ko'rib chiqildi.

Optsiya shartnomasi - bu bir tomon - iste'molchi optsiya uchun avans to'lovini amalga oshirgan holda, ijara shartnomasini imzolash, bo'lib-bo'lib to'lash huquqini, yaxshiroq narxga sotib olish huquqini qo'lga kiritadigan, ikkinchi tomon esa birinchi tomonning talabiga ko'ra kelishilgan shartning bajarilishini ta'minlaydigan shartnoma hisoblanadi. Optsiya - lotincha "optio" so'zidan olingan bo'lib, tanlov ma'nosini beradi. Optsiya - bu ma'lum bir huquqni ma'lum bir bahoda, oldindan kelishilgan sanada yoki kelishilgan ma'lum bir davr ichida sotib olish yoxud sotish huquqini boshqa shaxsga berilishi haqidagi ikki taraflama shartnomadir.

Optsiya shartnomasi - bu har qanday fuqarolik-huquqiy shartnomaning o'ziga xos xususiyati bo'lib, uning shartlariga ko'ra optsiya egasi (shartnoma tarafi) boshqa tomondan majburiyatni ma'lum vaqt ichida bajarishni talab qilish huquqiga ega yoki o'z majburiyatlarini bajarishdan

bosh tortish, buning uchun u optsiya mukofotini to'laydi. Ushbu sifat jihatidan optsiya shartnomasi nomlanmagan, aralash va asosli shartnomalar, uchinchi shaxs foydasiga tuzilgan shartnoma, dastlabki shartnoma, ommaviy shartnoma, qo'shilish shartnomasi kabi shartnoma tuzilmalariga o'xshaydi, ya'ni bunday shartnoma tuzilmalari bilan tarkibiy o'xshashligi mavjud.

O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksida shartnoma to'g'risidagi umumiy qoidalar mustahkamlangan. Har qanday fuqarolik-huquqiy shartnoma (ijara, ta'minot, shartnoma va boshqalar), agar buning uchun asoslar mavjud bo'lsa, ushbu tuzilmalardan biri sifatida tavsiflanishi mumkin.

Shartnoma tuzish uchun optsiya yuborish tartib-taomillari va optsiya shartnomasi xorij davlatlarining qonunchiligida keng qo'llaniladi. Masalan, ushbu shartnomaning kelib chiqishi Anglo-sakson huquq tizimiga borib taqaladi.

Ushbu shartnoma korporativ munosabatlarda ham keng qo'llaniladi. Masalan, emitent opsiyasi ro'yxatdan o'tgan qimmatli qog'ozdir. Emitentning opsiyonlarini joylashtirish va ularni joylashtirish to'g'risidagi qaror qonunlarda belgilangan aksiyalarga almashtiriladigan qimmatli qog'ozlarni joylashtirish qoidalariga muvofiq qabul qilinadi. Shu bilan birga, emitentning opsiyonlariga qo'yiladigan talablarni bajarishda aksiyalarni joylashtirish narxi bunday opsiyonda ko'rsatilgan narxga muvofiq belgilanadi.

Yuqoridagi me'yorning mazmunidan ko'rinib turibdiki, emitentning opsiyonini sotib olish aylanma ishtirokchisiga aksiyalarni yoki foizli boshqa emissiyaviy qimmatli qog'ozlarni belgilangan narxda belgilangan o'z xohishiga ko'ra ma'lum bir vaqt ichida miqdor narxda sotib olish imkoniyatini kafolatlaydi. Hozirgi vaqtda qimmatli qog'ozlarni sotib olish uchun bo'sh mablag'ga ega bo'lmagan holda, u emitent opsiyasidan foydalanib, o'zini aktivlar narxining o'zgarishi xavfidan himoya qilib, kelajakda qat'iy belgilangan narxda sotib olish imkoniyatini ta'minlash huquqiga ega [3].

Opsiyonning 3 turi mavjud:

1. Sotib olishga opsiyon ("call option") - bu opsiyonni sotib oluvchi shaxsni, valyuta kursining o'sish xavfidan (yoki ma'lum bir sanaga hisob-kitob qilishdan) o'zini himoya qilish maqsadida, mazkur valyutani sotib olish (yoki hisob-kitobni amalga oshirish) huquqidir (majburiyati emas).

2. Sotishga opsiyon ("put option") - bu opsiyonni sotib olgan shaxsni, valyuta qadrsizlanishidan o'zini himoya qilish maqsadida, shu opsiyonni sotishga (yoki ma'lum bir sanaga hisob-kitob qilish) huquqini (majburiyatini emas) bildiradi.

3. Opsiyon stellaj (nemischa "stellage") yoki ("put-call option") - bu opsiyon egasiga valyutani bazis bahosi bo'yicha sotib olish yoki sotish huquqini beradi (bir vaqtning o'zida sotib olish va sotishni emas). Opsiyonda uning muddati ko'rsatiladi.

Opsiyonning muddati - bu sana yoki ma'lum bir davr bo'lib, sana yoki davr muhlati o'tib ketsa, mazkur opsiyonni ishlatib bo'lmaydi.

Opsiyonning 2 uslubi mavjud: a) Yevropacha va b) Amerikacha.

Yevropacha uslub - bunda opsiyon faqat ma'lum bir belgilangan sanagacha ishlatilishi mumkin. Amerikacha uslub - bunda opsiyon, opsiyon davrining istalgan paytida ishlatilishi mumkin. Opsiyon o'z kursiga ega. Opsiyon kursi - bu uning strayk bahosidir (inglizcha "strike price"). Bu valyutani sotib olish ("put") yoki sotish ("call") mumkin bo'lgan, ya'ni opsiyon aktivi bahosidir. Opsiyonni sotib oluvchi shaxs opsiyonni sotuvchi yoki uni yozib bergan shaxsga mukofot deb atalmish vositachilik haqini to'laydi. Mukofot bu, opsiyonning bahosidir.

Opsiyonni sotib oluvchi shaxsning xatari shu mukofot miqdori bilan cheklanadi, o'z navbatida opsiyonni sotuvchi shaxsning xatari esa olingan mukofot miqdoriga kamayadi. Opsiyonga egalik qilish, uni sotib olgan shaxsga, oldindan bilib bo'lmaydigan kelgusidagi o'zgarishlardan o'zini himoya qilish imkonini beradi. Opsiyon shartnomasi, opsiyon egasi uchun ijro etilishi majburiy bo'lgan shartnoma emas. Shuning uchun ham, agarda opsiyon amalga oshirilmasa, egasi uni berib yuborishi yoki ishlatmasdan qoldirishi mumkin [5].

Opsiyon va forvard shartnomalari o'rtasidagi asosiy farqlar: 1. Sotib oluvchi apsayddan foyda oladi. 2. Sotib oluvchi daunsayddan himoya qilingan. 3. Sotib oluvchi opsiyon uchun mukofot to'laydi.

Mukofot, ya'ni opsiyoning bahosi quyidagi 2 elementdan tashkil topadi:

a) ichki qiymat va b) davriy qiymat. Ichki qiymat (boshqacha nomi ichki qimmatligi) - bu, opsiyon egasini uni sotishdan olgan to'liq daromadi. Opsiyon mukofotining pastki chegarasi ichki qiymatga tengdir. Chunki sotuvchi opsiyoning strayk bahosi va joriy bahosi ("spot" kurs) sifatidagi farqdan kichik bo'lgan mukofotga rozi bo'lmaydi. Masalan, "Spot" kursida 1 AQSh dollari 1380 so'mni tashkil etadi. Opsiyondagi sotib olish "strayk" bahosi 1370 so'm. Opsiyon egasi AQSh dollarlarini 1 AQSh dollari 1370 so'm bahoda sotib olishi va 1 AQSh dollari 1380 so'm bahoda sotishi mumkin. Bunda opsiyoning ichki qiymati 1 so'mni (1380 so'm - 1370 so'm) tashkil etadi. "Ichki qiymat" tushunchasidan kelib chiqqan holda opsiyonlar quyidagilarga farqlanadi:

1. "Puldagi opsiyonlar" (inglizcha "in the money option").
2. "Pulni oldidagi opsiyonlar" (inglizcha "at the money option").
3. "Pulsiz opsiyonlar" (inglizcha "out of the money option").

Opsiyoning almashuv kursi uning shartnoma, strayk bahosidan yuqori bo'lsa "puldagi opsiyon" bo'ladi. "Puldagi opsiyon" mustaqil ijobiy qiymatga ega, ya'ni f'yuchers joriy bahosidan past bo'lgan sotish bahosiga ega sotuvchi opsiyoni yoki sotish bahosi, f'yuchers joriy bahosidan past bo'lgan sotib olish opsiyoni [5].

Shunday qilib, sotuvchiga opsiyon narxini to'lash uchun naqd pul to'lash orqali xaridor opsiyon shartnomasida (opsiyon oldi-sotdi shartnomasi) nazarda tutilgan kelajakda sotuvchi bilan tegishli shartnoma tuzish huquqiga ega bo'ladi.

Opsiyon shartnomasini tuzishda uning tomonlari uni amalga oshirish sanasida

aktivlarning bozor stavkalari qanday bo'lishini bilishmaydi. Ushbu mashq aktiyalarning narxiga yoki sotib olishning kutilgan sanasidagi boshqa aktivlarning qiymatiga qarab, opsiyoni sotuvchidan aktivni sotib olishni talab qilish yoki qilmaslik to'g'risida qaror qabul qiladigan xaridorning irodasiga bog'liq. Agar bunday talab opsiyon shartnomasida nazarda tutilgan shartlar va tartibda qo'yilgan bo'lsa, sotuvchi o'z majburiyatlarini bajarishdan bosh tortishga haqli emas. Aks holda, xaridor uni sudda o'z majburiyatlarini bajarishga majburlashga yoki opsiyon shartnomasini rad etishga va etkazilgan zararining to'liq qoplanishini talab qilishga haqli bo'ladi.

Agar opsiyon oldi-sotdi shartnomasi bo'yicha ijro etish shart bo'lmasa, xaridor O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik Kodeksi asosida opsiyon shartnomasidan kelib chiqadigan shartnomani o'zi tuzish yoki uchinchi shaxs foydasiga topshirish huquqidan foydalanishi mumkin.

Opsiyon oldi-sotdi shartnomasi bo'yicha sotuvchi o'z shartnoma tuzish majburiyatini opsiyon xaridorining roziligi bilan va uchinchi shaxs opsiyon shartlarini bajarish imkoniyatiga ega bo'lgan taqdirda uchinchi shaxsga o'tkazishi mumkin.

Sotuvchi opsiyon shartlarini bajarish o'rniga xaridorga tovon puli o'tkazish yoki boshqa majburiyatga o'zgartirish yo'li bilan uning oldidagi majburiyatlarini tugatishga haqli. yoki tomonlarning kelishuviga binoan boshqa yo'llar bilan [4].

Biroq, opsiyoni sotib olishdan kelib chiqadigan huquqning xususiyatini hisobga olgan holda, xaridor ularni xo'jalik shirkatlari va jamiyatlarining ustav (ulush) kapitaliga hissa sifatida qo'shishga haqli emas, chunki shartnoma tuzish huquqi ushbu shartnoma bo'yicha olingan. Opsiyon

o'zining huquqiy tabiatiga ko'ra mulkiy emas. Shuningdek, uni oddiy sheriklik shartnomasi bo'yicha (qo'shma faoliyat to'g'risida) badal sifatida o'tkazish mumkin emas, chunki qonunda bunday imkoniyat ko'zda tutilmagan.

Opsion predmeti faqat aksiyalar yoki boshqa emissiyaviy qimmatli qog'ozlar bilan cheklanmaydi, u boshqa aktivlar, masalan, ijara huquqi bo'lishi mumkin. Kelajakda lizing shartnomasini tuzish huquqiga opsiyonni sotib olib, xaridor kelajakda o'zi uchun manfaatdor bo'lgan mol-mulkni opsiyon oldi-sotdi shartnomasida oldindan kelishilgan shartlarda olish imkoniyatiga ega bo'ladi. Agar kontragent o'z majburiyatlarini bajarmasa, xaridor o'z majburiyatlarini natura shaklida bajarish to'g'risida da'vo qo'zg'atish huquqiga ega bo'ladi, chunki sotuvchining opsiyon oldi-sotdi shartnomasi bo'yicha majburiyatlari o'z bajarishi shart. Buning o'rniga xaridor ham shartnomadan chiqish va o'ziga yetkazilgan zararining to'liq qoplanishini, shuningdek shartnomada nazarda tutilgan boshqa javobgarlik choralarini qo'llashni talab qilishga haqli [4].

Shunday qilib, masalan tomonlar turar-joy bo'lmagan binoni ijaraga olish huquqi uchun shartnoma tuzdilar. Opsion bo'yicha qaytarib sotib olish predmeti dastlabki shartnoma shartlariga ko'ra ko'chmas mulkni ijaraga olish huquqi edi. Shartnomaga muvofiq, xaridor sotuvchiga 18 000 AQSh dollari miqdoridagi opsiyon mukofotining qiymatini to'lagan. Keyinchalik, shartnoma taraflari noturar joyni ijaraga berish to'g'risida dastlabki shartnoma tuzdilar. Biroq, keyinchalik sotuvchi xaridorga mulkni ijaraga berishning mumkin emasligi to'g'risida xabardor qilgan, shu sababli xaridor

shartnomani bajarishdan bosh tortgan va yo'qotishlarni qoplashni talab qilgan. Sotuvchining opsiyon oldi-sotdi shartnomasini bajarishdan bosh tortganligini hisobga olib, sud O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik Kodeksining moddasi asosida xaridorning opsiyon qiymatini zarar sifatida undirish to'g'risidagi da'vosini qanoatlantirgan [5]. Ko'rib chiqilayotgan holatda, sotuvchi va'da qilinganidek, xaridor bilan dastlabki ijara shartnomasini tuzish orqali opsiyon shartlarini bajargan. Biroq, keyinchalik u asosiy ijara shartnomasini tuzishdan qochganligi sababli, opsiyon mukofotini ushlab qolish uchun asoslar yo'qoldi va u uni xaridorga qaytarishga majbur bo'ldi. Shunday qilib, xaridorning huquqlarini himoya qilish uchun opsiyon shartnomasi shartlarida opsiyon mukofoti qaytarilishi mumkin bo'lgan holatlarni qo'shimcha ravishda ko'rsatish foydali bo'ladi (bizning holatlarimizda bu asosiy shartnomani tuzishdan bosh tortishdir) [3].

Opsion predmeti qator xizmatlarni taqdim etish huquqi ham bo'lishi mumkin, masalan, aeroportda yo'lovchilar bagajini qadoqlash va savdo avtomatlari orqali tovarlarni sotish bo'yicha xizmatlar ko'rsatish imkoniyati.

Shunday qilib, opsiyon shartnomasining quyidagi muhim shartlarini ta'kidlab o'tish mumkin: shartnom predmeti, haq to'lash va uning shartlari, muddatlar, opsiyon shart ya'ni qaysidir holat sodir bo'lgandagina, opsiyon huquqi paydo bo'lishi, opsiyon shartomasi shakli, tomonlarning kafolatlari, amaliyotda qo'llanish mumkinligi holati va h.k.

Huquqni (variantni) sotish bilan bog'liq bunday shartnoma qonunda ko'rsatilgan shartnoma tuzilmalarining birortasiga kirmaydi, u shartnoma erkinligi tamoyili

asosida tuzilishi joiz bo'lgan nomsiz shartnomalarga taalluqlidir. Bunday shartnoma bo'yicha tomonlar o'zlarini majburiyat bilan bog'lab qo'yganligi sababli, ular o'zboshimchalik bilan undan voz kecha olmaydi. Ushbu shartnomaning o'ziga xos shakli va tuzilishi tufayli kelajakda O'zbekiston qonunchiligida keng qo'llanishi mumkin.

Xulosa qilib shuni ta'kidlamoqchimanki, so'ngi yillarda O'zbekistonda fuqarolik qonunchiligi islohoti sohasida katta ishlar amalga oshirilmoqda, shu bilan birga, ushbu yo'nalishda yanada samarali harakat qilish uchun yangi huquqiy loyihalarni ishlab chiqish, ilg'or xorijiy amaliy huquqni qo'llanilishi yuzasidan izlanishlar olib borish va ularni ichki qonunchilik hujjatlarida qo'llash vazifalari mavjud.

References:

1. O'zbekiston Respublikasining Fuqarolik kodeksi. T.: Adolat. 2021.
2. Мехмонов Қ. М. (2022). Даствлабкн шартнома юрндк кучга эгамн?//Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2 (10-2), 881-891.
3. Сатторов Д.В., Расулова М.М. (2021). Опционный договор. Имущественные отношения в Республики Узбекистан, (1 (193)), 122.
4. Хамидов С.К. Метод реальных опционов: от ценных бумаг к инновациям// Вестник Инновации и инвестиции. №3. Челябинск. С. 146.
5. Internet resurs: Optsion shartnomalari (05.12.2022 yil holatiga)
4. <https://uz.denemetr.com/docs/768/index-32581-1.html?page=20>